

Kruisbladgentiaan in 2020

Door de lockdown werd de monitoring van het al 20 jaar lopende Landelijk Meetnet Aandachtssoorten (LMF-a) in Meijendel- Berkheide door plantenvrijwilligers onderbroken. Ook de start van aspirant vrijwilligers werd stilgelegd. Daardoor zijn er in 2020 geen ronden in de toegewezen kilometerhokken gemaakt. In het begin van de zomer werden de beperkingen deels opgeheven, maar dan misten we de voorjaarsronde. Om de vrijwilligers en plantenklas in 2020 toch nog een nuttige bijdrage te laten doen, was het in kaart brengen van de 'gaten' in de verspreiding van Kruisbladgentiaan (*Gentiana cruciata*) een interessante opdracht. Wat heeft het opgeleverd?

TEKST: HARRIE VAN DER HAGEN

Trefwoorden

Kruisbladgentiaan, verspreiding, coronajaar 2020.

Aanleiding

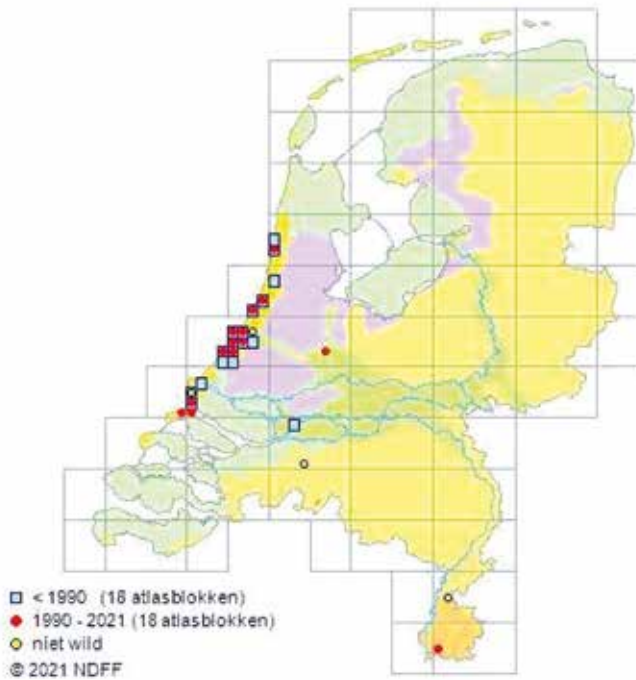
In maart 2020 werd Nederland min of meer overvallen door het in hoog tempo uitbreken van COVID-19 besmettingen. Op basis van de strikte interpretatie van de richtlijnen van het RIVM (een frisse neus halen voor boodschappen of een rondje), gingen voor vrijwilligers de natuurgebieden in beheer bij natuurbeschermingsorganisaties op slot. Korte tijd later werd het mogelijk dat individueel werkende vrijwilligers zelf konden besluiten om op basis van de richtlijnen van het RIVM toch veldwerk te doen. Enkele van de plantenvrijwilligers verkozen om gedurende de lock-down toch niet het duin in te gaan. Dit betekent dat gedurende het voorjaar van 2020 geen gegevens werden verzameld op de routes van de al 20 jaar lopende LMF-a monitoring.

Nadat de lockdown in de vroege zomer werd versoepeld, kon alternatief veldwerk door de plantenvrijwilligers worden uitgevoerd. Er is gekozen voor het inventariseren van Kruisbladgentiaan. Naast de vaste vrijwilligers voor LMF-a konden ook de

aspirant LMF-a'ers van de plantenklas op eigen gelegenheid de toegewezen kilometerhokken op Kruisbladgentiaan (en andere soorten) inventariseren en op die manier kennis maken met het terrein.

Waarom Kruisbladgentiaan?

Het zwaartepunt van de verspreiding van Kruisbladgentiaan in Nederland ligt in de duinen van Meijendel en Berkheide met daarbuiten slechts een beperkt aantal vondsten (Fig. 1). Verder draagt de bijzondere schoonheid van de plant er toe bij dat één van de iconen van dit gebied is. Naast Nederland komt de soort voor van Noordoost-Spanje via Midden- en Oost-Europa tot in de Kaukasus en

Figuur 1. De verspreiding van Kruisbladgentiaan in Nederland.

West-Siberië. De noordwestgrens van dit gesloten areaal loopt over het Belgische deel van de Sint Pietersberg. De Kruisbladgentiaan in onze duinen vormt dus een geïsoleerd voorkomen en kan worden beschouwd als een voorpost in de verspreiding (FLORON website).

Op basis van de gegevens die zijn vastgelegd in NDFF (Nationale Databank Flora Fauna) bleek dat er ook binnen Meijndel en Berkheide een opmerkelijk verspreidingspatroon is (Fig. 2). Bekend is, dat de soort een zeedorpen-vluchter is (Schaminée et al. 1996). Daardoor komt deze soort nauwelijks voor in een zone rondom Scheveningen en Katwijk. De achterliggende reden is onbekend. Het omgekeerde is het geval met een soort als Blauwe bremraap (*Orobancha purpurea*), die juist indicatief is voor het zeedorpenlandschap en die parasiteert op Duizendblad (*Achillea millefolium*).

Naast de voorgaande verklaring van het mijden van het zeedorpenlandschap zijn er ook andere gaten in de verspreiding van Kruisbladgentiaan in Meijndel en Berkheide. De vraag is hoe dat komt. Zijn het specifieke bodemcondities? Of betreft het een inventarisatie-effect? In de zomer van 2020 is in een aantal kilometerhokkengericht gezocht naar Kruisbladgentiaan om vast te stellen of de soort hier daadwerkelijk ontbreekt. Het betrof de kilometerhokken 80-459 en 81-459 (nabij Scheveningen), 81-460, 82-459, 83-459 en 83-460 (Waalsdorp), 83-461, 84-461 en 85-461 (noordrand Vallei Meijndel-binnenduinrand), 83-462, 84-462 en 85-462 (west van Bierlap-binnenduinrand), 84-463, 84-464 en 85-

464 (omgeving Zwarte Pan) en 86-466, 87-466 (omgeving de drie plassen). De meeste gaten zijn hierdoor bezocht.

Resultaat

In figuur 3 zijn de resultaten van 2020 weergegeven (NDFF bezocht op 7 september 2021). Het zijn alle waarnemingen van dat jaar; dus niet alleen van dit specifieke project.

Van zuid naar noord heeft het navolgende opgeleverd. De kilometerhokken 80-459 en 81-459 zijn nabij Scheveningen en Dunea Productielocatie Scheveningen. Een deel van het gebied is het zeedorpenlandschap waar inderdaad niets is gevonden. Ook het aansluitende gebied ten oosten van de Productielocatie Scheveningen bleef leeg. Daar is vanwege de hoge dichtheid aan broedvogels (Van der Meer 1996) zo min mogelijk beheer gedaan en is afgesproken begrazing door vee niet in te zetten. Dit deel van het duingebied is grotendeels dichtgegroeid en geeft steeds minder ruimte aan een soort als Kruisbladgentiaan. Km-hok 81-460 is een recreatievalleitje nabij de strandopgang naar het naaktstrand en omvat het gebied van de infiltratieplas 12-13 om de hoofdader. De gedane vondsten bevestigen de oude situatie. Door het beheer van het openen van de struweelbegroeiing en het jaarlijks maaien van de undulerende vallei houdt de soort stand. Km-hokken 82-459, 83-459 en 83-460 (Waalsdorp en omgeving Oude rijs) is

Figuur 2. Verspreiding van Kruisbladgentiaan van alle jaren binnen het zoekgebied van Meijndel en Berkheide (download 7 september 2021). Het betreft 2505 records. De oranje en rode stippen zijn heel oude waarnemingen met een lage betrouwbaarheid van de locatie en is gekoppeld aan het midden van een kilometerhok of uurblok (5x5 km).

Figuur 3. Verspreiding van Kruisbladgentiaan in het jaar 2020 binnen het zoekgebied van Meijndel en Berkheide (download 7 september 2021). Het betreft 478 records.

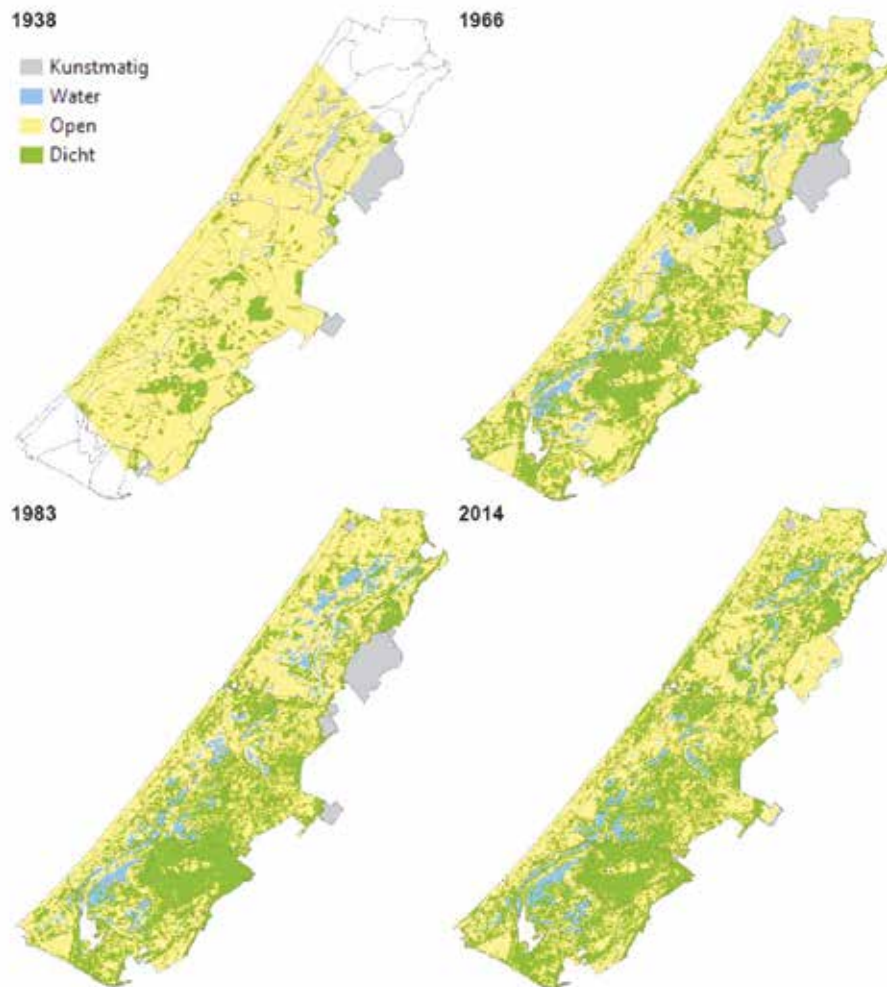
vanouds arm aan Kruisbladgentiaan. De inventarisatie van 2020 geeft geen vondsten aan; de enkele oude waarneming van het verleden is niet teruggevonden. Het heeft alle schijn van, dat deze top-verzuurde omgeving niet geschikt is voor deze soort. Km-hokken 83-461, 84-461 en 85-461 is de strook noord van Vallei Meijndel tot aan de bovenkant van het terrein van de Haagse Golf en Country Club. De vondsten van 2020 bevestigen grotendeels het oude patroon. Echter, tegen en inmiddels in de rand van het bos van de Vallei Meijndel is de soort verdwenen. In het kalkrijke hoge duin tussen de Kijfhoek en de Bierlap handhaaft de soort zich. In het gebied ingeklemd tussen Duinrell en de Haagse Golfclub zijn enkele oudere vondsten niet meer aangetroffen. Dat is mogelijk te wijten aan het door over een oppervlak van 15 hectare kaal maken van de Vinkenhoek voor landschapsverstuiving. Km-hokken 83-462, 84-462 en 85-462 betreft de reeks, die start in de omgeving van de Snellenberg (west van Bierlap) tot aan Duinrell. Hier zijn een paar nieuwe vondsten in het Snellenberg-gebied. Tot ongeveer 2000 was dit een gebied wat grotendeels bestond uit Duindoornstruweel. Na 2000 is dit struweel massaal ingestort en teruggevallen naar graslanden (regressieve successie), wat overeenkomt met een patroon in heel Meijndel (Van der Hagen et al. 2020). Dit is gekoppeld aan het uitbreken van myxomatose in 1954. Kennelijk zijn de graslanden op de Snellenberg lokaal weer geschikt voor het voorkomen van Kruisbladgentiaan. Het is onduidelijk of een in het verleden voorkomende grote meeuwenkolonie hier ook een rol speelt. Het gebied tegen de zuidwest kant van Duinrell aan is Kruisbladgentiaan

nooit aangetroffen en ook in 2020 tevergeefs naar gezocht. Dit blijft opmerkelijk omdat in het noordelijk gelegen km-hok tegen De Klip aan diverse en grote locaties zijn van Kruisbladgentiaan in een ogenschijnlijk vergelijkbaar biotoop. Nader (bodem-) onderzoek ligt voor de hand. Km-hokken 84-463 is het gebied om de zogenaamde Ellenboogsprang, herkenbaar aan het grote witte (stuif-)vlak. De vondsten bevestigen het oude voorkomen; hier lijkt dus geen verandering te zijn ook niet in negatieve zin. Km-hokken 84-464 en 85-464 is de omgeving Hotel Duin Noord en de Zwarte Pan met een relatief zure bodem waardoor de kans op voorkomen laag is. De vondsten van 2020 bevestigen het eerdere voorkomen; beperkte verstuiving van kalkrijk zand naar dit gebied heeft nog niet geleid tot het over een groter oppervlak voorkomen van Kruisbladgentiaan. De ontwikkeling naar een soortenrijk duingrasland kan 15-25 jaar duren (Aggenbach et al. 2018). Km-hokken 86-466 en 87-466 zijn het gebied van De Drie Plassen en Tasjesduin. Het gebied van De Drie Plassen was leeg en bleef in 2020 leeg, net als Tasjesduin. Alleen op de Productielocatie Katwijk is een vondst gedaan.

Conclusie

De hoofdverspreiding van Kruisbladgentiaan is en blijft hetzelfde; het kalkrijke westelijke deel van Meijndel en Berkheide. De afwezigheid van de soort in een aantal kilometerhokken is niet het gevolg van een eventueel waarnemingseffect. De intensieve inventarisatie van de vrijwilligers heeft aangetoond dat de soort is hier daadwerkelijk niet aanwezig is. Het patroon bevestigt Kruisbladgentiaan als vlinder van het zeedorpenlandschap. Echter, sommige locaties blijven wat mij betreft een raadsel, omdat in naastgelegen gebieden de soort wel voor komt. Twee voorbeelden. In de buurt van Duinrell ontbreekt deze en in ogenschijnlijk vergelijkbare omstandigheden richting De Klip staat Kruisbladgentiaan wel. Opmerkelijk is dat de soort wel in de hoogte tussen Kijfhoek en Bierlap staat en ontbreekt in landschappelijk vergelijkbare gebied van de hoogte west van Waalsdorp. Door het verdergaand verstruwelen (met hoge struiken) en verbossen van Meijndel (Fig. 4; Breedveld et al. 2016, p 104) lijken diverse oude locaties van Kruisbladgentiaan verloren te zijn gegaan. Anderszins zijn rondom Snellenberg nieuwe plekken gevonden. Onderzoek naar parameters als de bodem zal een invulling moeten geven om de soms wonderlijke verspreiding te kunnen duiden.

Dank aan Aldo Bouman, Chris Briggs, Jan Cevat, Corry van Driel, Michaël Duijsens, Marieke Gorrée, Henriette Hulshoff, Gerrit Jansen, Jouke Karper, Corrie Kroon, Renée Lankhorst, Victor Nougés, Arja van Putten-Zandstra, Annemarie van de Rest, Wout van der Slikke, Gert van der Slikke, Maya de Veer, Aad Versteeg en Els van Venetië voor het verzamelen van de 2020 gegevens en aan alle anderen die het patroon van 2020 vorm hebben gegeven.

Figuur 4. De ontwikkeling van op opgaande struwelen en bossen in de periode 1938-2014 (Breedveld et al. 2016).

Literatuur

- Aggenbach CJS, SM Arens, Y Fujita, AM Kooijman, T Neijmeijer, M Nijssen, PJ Stuyfzand, M van Til, J van BoxelJ & LH Commeraat (2018). Herstel Grijs duinen door reactivering kleinschalige dynamiek. OBN 223-DK, VNBE, Driebergen, pp 352.
 - Breedveld MJ, W Stempher & ME de Boer (2016). Ontwerpbeheerplan bijzondere natuurwaarden Meijndel & Berkheide. ARCADIS Nederland bv in opdracht van de provincie Zuid-Holland.
 - FLORON website. Geraadpleegd op 10 september 2021.
 - Meer HP van der (1996). Atlas van de broedvogels tussen Katwijk en Scheveningen. Een inventarisatie in het kader van de MER Diepinfiltratie fase II. Uitgave Duinwaterbedrijf Zuid-Holland. Deel 1: tekst; deel 2: kaarten.
 - NDFD website. Geraadpleegd op 7 september 2021 voor de verspreidingsgegevens van Kruisbladgentiaan.
 - Schaminée JHJ, AHF Stortelder & EJ Weeda (1996). De Vegetatie van Nederland. Deel 3: graslanden, zomen, droge heiden. Uitgave Opulus Press, Uppsala – Leiden, pp. 356.
 - Van der Hagen HGJM, D Assendorp, W Calame, F van der Meulen, KV Sýkora, JHJ Schaminée (2020). Is livestock grazing a key factor for changing vegetation patterns in lime rich coastal dunes in the Netherlands? *Journal of Coastal Conservation* 24(2). <https://doi.org/10.1007/s11852-020-00733-z>
-